

**ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
ЯК ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ****COMPENSATION OF HARM CAUSED BY A CRIMINAL OFFENSE
AS A PROBLEM OF CRIMINAL JUSTICE IN UKRAINE**

Дрішлюк К.В.,

*старший викладач кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Стаття присвячена дослідженню питань відшкодування шкоди, завданої злочином, у контексті реалізації завдань кримінального судочинства в Україні й теоретичному обґрунтуванню місця відшкодування шкоди, завданої злочином, серед завдань кримінального провадження. На підставі аналізу чинного кримінального процесуального, цивільного законодавства визначено сутність відшкодування шкоди в кримінальному процесі, її складники. Досліджено проблемні питання реалізації потерпілим своїх процесуальних прав під час розгляду цивільного позову.

Ключові слова: відшкодування, шкода, кримінальний процес, завдання, кримінальне судочинство.

Статья посвящена исследованию вопросов возмещения вреда, причиненного преступлением, в контексте реализации задач криминального судопроизводства в Украине и теоретическому обоснованию места возмещения вреда, причиненного преступлением, среди задач уголовного производства. На основании анализа действующего уголовного процессуального, гражданского законодательства определены сущность возмещения вреда в уголовном процессе, его составные. Исследованы проблемные вопросы реализации потерпевшим своих процессуальных прав при рассмотрении гражданского иска.

Ключевые слова: возмещение, вред, уголовный процесс, задачи, уголовное судопроизводство.

The scientific article is devoted to the investigation of issues of compensation for harm caused by a crime in the context of the implementation of the tasks of criminal justice in Ukraine and the theoretical justification of the place of compensation for harm caused by a crime among the tasks of criminal proceedings. Based on the analysis of the existing criminal procedural and civil legislation, the essence of compensation for harm in the criminal process and its constituent parts are defined. The problematic issues of the implementation of their procedural rights to the petitioner when considering a civil claim are investigated.

Key words: compensation, harm, criminal process, tasks, criminal justice.

Актуальність статті. У сучасних умовах розвитку України як правової й демократичної держави незмінно постає питання про забезпечення прав усіх учасників правовідносин у державі, про посилення правових механізмів захисту їхніх прав, що, у свою чергу, викликає необхідність реформування як системи правоохоронних органів, судової системи, так і всього законодавства загалом. Відповідно до ст. 126 Конституції України, юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір і будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи [1].

Згідно з чинним Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України, завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України) [2].

Відповідно до положень чинної Конституції України, Україна є правовою, демократичною державою. Дотримання таких конституційних принципів є одним із пріоритетів у діяльності державних органів, підприємств, установ та організацій, фізичних і юридичних осіб.

Злочин як негативне явище суспільства супроводжує людство з найдавніших часів. У результаті злочину завдається шкода як інтересам приватних осіб, так й інтересам держав, суспільства. Держава по мірі свого розвитку визначає в кримінальному законодавстві, які дії або бездіяльність уважатимуться злочином, водночас перебирає на себе обов'язок щодо забезпечення прав, свобод та інтересів усіх суб'єктів правовідносин на своїй території, в т. ч.

щодо їх охорони від злочинних посягань. Усунення наслідків злочину є першочерговим завданням правоохоронних і судових органів, що сприятиме відновленню особи, яка потерпіла від злочину, в її майнових правах, а також стане формою реалізації відповідальності держави за забезпечення безпеки кожної особи на її території. Одним із найефективніших засобів захисту прав осіб, яким завдано шкоду в результаті вчинення кримінального правопорушення, є звернення до судових інстанцій.

Видається, що негативні наслідки вчинення злочину полягають не лише в завданні певної матеріальної шкоди, а й у порушенні певних зв'язків, морального та психологічного стану особи, іноді навіть загального стану здоров'я потерпілого.

Матеріали судової практики показують, що виконання завдань кримінального судочинства з боку правоохоронних органів у більшості випадків зводиться до виконання функцій притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, виконання функцій загальної та приватної превенції. Разом із тим питання відновлення цивільних прав, відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочином, залишається поза увагою прокуратури, а іноді й суду і стає нібито «другорядним». Відсутність належної уваги до проблем відновлення майнової, особистої сфери особи, що потерпіла від кримінального правопорушення, фактично зводить нанівець усі зусилля державних органів у захисті інтересів потерпілого. Водночас варто зазначити, що найчастіше потерпілий прагне саме відновити свою порушену майнову сферу, компенсувати збитки, що завдані йому незаконними діями інших осіб, і лише потім покарати злочинця. У багатьох випадках за умови повного відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням, потерпілий узагалі втрачає інтерес до кримінального провадження та не має на меті помсту, покарання правопорушника.

У зв'язку з цим набуває актуальності питання дослідження ефективності механізму відшкодування шкоди в

кримінальному судочинстві, а також його вдосконалення, що сприятиме реалізації державних функцій охорони прав та інтересів особи, захисту її прав, свобод і законних інтересів.

Метою статті є з'ясування сутності відшкодування шкоди, завданої злочином, в кримінальному процесі, його значення та місце серед завдань кримінального провадження.

Питання про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (злочином), є одним із центральних у багатьох галузях права, як у вітчизняній, так і зарубіжній правовій науці. Так, серед досягнень юридичної науки в цьому напрямі варто виділити роботи таких відомих правників, як Ю.П. Аленін, М.І. Гошовський, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.С. Строгович, В.Т. Маляренко, Т.І. Присяжнюк, а також цивілістів – В.В. Васильєва, С.В. Васильєва, Д.Д. Луспеніка, Д.Ф. Плачкова, С.П. Черевка та ін.

Виклад основного матеріалу. У світі перетворень, які відбуваються в Україні особливо у сфері реформування судової системи та правоохоронних органів, відновлення прав і захист інтересів особи, що потерпіла від злочину, її матеріального становища має стати домінуючим у тому числі у сфері кримінального судочинства, і така мета регулювання відповідних відносин повинна превалювати над метою кримінального покарання злочинця й досягнення цілей превенції.

Відшкодування шкоди, завданої злочином, є частиною більш загальної проблеми відшкодування шкоди, завданої громадянам і юридичним особам. Складність цієї проблеми полягає в тому, що тут зіштовхуються приватні інтереси потерпілого та публічні інтереси держави й суспільства. Через це норми права повинні забезпечувати компроміс цих інтересів, а законодавець – визначити та послідовно проводити систему пріоритетів, виходячи із загальних конституційних принципів.

Цивільно-правова природа відшкодування майнової шкоди в кримінальному провадженні передбачає розуміння його як об'єкта деліктних зобов'язань, яким воно є в цивільному праві [3, с. 305]. Так, відповідно до ст. 1192 чинного Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, сутність відшкодування полягає в поновленні майнової сфери потерпілого в натурі або в повному відшкодуванні завданих збитків [4].

І.І. Татарін, розглядаючи механізми відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, зазначає такі складники матеріальної шкоди, яка може бути відшкодована в кримінальному провадженні: 1) заподіяна кримінальним правопорушенням особі пряма, безпосередня шкода в її майновому та грошовому вираженні; 2) недержані внаслідок кримінального правопорушення доходи; 3) оцінені у грошовому вираженні витрати на лікування, протезування, відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті на поховання й виплати з підтримання матеріального добробуту та виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей; 4) кошти, витрачені державним чи комунальним закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від кримінального правопорушення. Відповідно, він же виділяє три різновиди шкоди, завданої кримінальним правопорушенням: 1) основна майнова шкода, із заподіянням якої закон пов'язує настання кримінальної відповідальності за вчинення корисливого кримінального правопорушення (насамперед розмір викраденого майна); 2) супутня майнова шкода, яка настає під час пошкодження і знищення різних об'єктів обстановки місця кримінального правопорушення або пошкодження одягу жертви правопорушення чи його носильних речей (наприклад, розбиті окуляри, подертий одяг, зламані тростини під час грабежу чи розбою тощо); 3) недержані доходи (упущена вигода) [5, с. 30].

Питання про завдання моральної шкоди, на нашу думку, також не має викликати будь-яких сумнівів. Видається, що будь-яке кримінальне правопорушення викликає певну шкоду суспільним відносинам, що охороняються законом.

Об'єктивно не існує такого злочинного діяння, яке не спричинило б заподіяння шкоди тією або іншою мірою. Зокрема, вона має місце й під час замаху на злочин, у результаті якого немає матеріальних наслідків, але обов'язково заподіюється нематеріальна шкода: психічна, організаційна, ідеологічна [6, с. 23].

На думку С.П. Черевка, ані з позицій законодавства, ані з позицій судової практики не виникає питання про наявність моральної (немайнової) шкоди, якщо встановлена вина особи в учиненні злочину. Негативні наслідки злочину, хоча б і в найменшому їх вигляді, порушують установлені особою зв'язки в суспільстві, оточенні, інших відносинах, зумовлюють хвилювання, а іноді й досить серйозні розлади здоров'я. Будь-які дії зовнішнього впливу на майнову чи особисту сферу особи поза її волею спричиняють негативні наслідки емоційного характеру. Подання позову про відшкодування моральної шкоди є правом особи, але наявність такого права у зв'язку з протиправними діями є безумовною. Відтак видається справедливим говорити про презумпцію завдання моральної шкоди потерпілому в результаті вчинення злочину й, отже, відсутності необхідності доводити завдану моральну шкоду [7, с. 25]. В.В. Васильєв також зазначає про необхідність уведення презумпції моральної (немайнової) шкоди в разі вчинення будь-якого злочину, щоправда відносно ситуації про компенсацію такої шкоди за рахунок Державного бюджету [8, с. 111].

Проблема відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, за рахунок державного бюджету вже тривалий час викликає певну дискусію в науковій літературі. Це пов'язано з недосконалістю правового механізму відшкодування такої шкоди й, зокрема, ст. 1177 ЦК України. Відповідно до ч. 1 ст. 1177 ЦК України, шкода, завдана фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, відшкодовується відповідно до закону. Шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках і порядку, передбачених законом. На жаль, сьогодні відповідний закон парламентом не прийнятий і питання відшкодування або компенсації шкоди, особам, які потерпіли від злочину, особливо у випадках, коли особу злочинця не встановлено, не вирішено.

Як правильно зазначає С.П. Черевко, оскільки держава в імперативному порядку перебирає на себе функцію кримінального переслідування та покарання, логічним буде висновок, що сама держава повинна забезпечити відновлення особистої (майнової) сфери особи, яка потерпіла від злочину [7, с. 35–36].

Водночас до прийняття спеціального закону, що регулює порядок відшкодування шкоди, завданої внаслідок злочину, висунення позову й реалізація права на відшкодування шкоди за рахунок держави є неможливими. Законодавча «неспроможність» навколо норм ст. ст. 1177 і 1207 ЦК України є неприпустимою навіть з огляду на тяжке економічне становище, в якому перебуває українська економіка. Прикладом розвитку компенсаційних механізмів у кримінальному процесі можуть слугувати процедури, запроваджені у Великій Британії та США, зокрема законодавчо зафіксовані тарифи відшкодування шкоди, механізм формування фондів тощо [8].

Варто зазначити, що питання імплементації норм зарубіжного законодавства в частині відшкодування шкоди, завданої злочином, є предметом окремих досліджень, що обговорюються в юридичній літературі.

Умови реалізації права на відшкодування шкоди потребують постійного дослідження ефективності функціонування правового механізму, який регулює процес захисту

цивільних прав, що дасть можливість виявити ті сегменти відносин, які не врегульовані чи недостатньо врегульовані чинним законодавством.

Аналіз чинного кримінального процесуального законодавства дає змогу говорити про певну недосконалість механізмів відшкодування шкоди в кримінальному процесі. Стаття 326 КПК України встановлює, що, якщо в судове засідання не прибув цивільний позивач, його представник чи законний представник, суд залишає цивільний позов без розгляду, крім випадків, передбачених цією статтею. Цивільний позов може бути розглянутий за відсутності цивільного позивача, його представника чи законного представника, якщо від нього надійшло клопотання про розгляд позову за його відсутності або якщо обвинувачений чи цивільний відповідач повністю визнав висунутий позов.

Якщо в судове засідання не прибув за викликом цивільний відповідач, який не є обвинуваченим, або його представник, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за відсутності зазначених осіб з'ясувати обставини, що стосуються цивільного позову, вирішує питання про проведення судового розгляду без них або про відкладення судового розгляду.

У випадку залишення цивільного позову без розгляду позивач матиме можливість захищати власні інтереси шляхом висунення позову в порядку цивільного судочинства. Разом із тим звернення до суду в порядку цивільного судочинства хоча й покликане забезпечити відшкодування шкоди, завданої злочинцем, проте не сприяє швидкості відновлення таких прав і пов'язане з новими витратами як фінансового характеру, так і часу. Практика розгляду кримінальних справ показує, що неналежне повідомлення потерпілого, цивільного позивача не є «перешкодою» для залишення позову без розгляду. Наприклад, під час розгляду кримінальної справи, що оправа, в провадженні, розпочатому за КПК України 1960 року, суддя не міг розпочати слухання справи, оскільки не було відміток про належне повідомлення цивільного позивача. Водночас суддя опинився в ситуації, коли порушенню процесу щодо належного повідомлення учасника процесу протистояло по-

рушення строків розгляду справи. У кінцевому підсумку суддя вимушений був поступитися інтересами позивача, з огляду на інтереси інших учасників процесу й мету здійснення кримінального судочинства. Проблема зловживання або неналежного користування учасниками процесу своїми процесуальними правами є предметом окремої дискусії, і вищезазначений приклад лише підкреслює необхідність запровадження презумпції «заінтересованості» особи в судовому процесі.

Висновки. У зв'язку з цим видається, що метою кримінального судочинства має бути відновлення майнових та інших прав потерпілого, а переслідування злочинця, здійснення каральних функцій державою має відійти на другий план. Одночасний розгляд цивільного позову в рамках кримінального провадження повинен спростити й допомогти потерпілому в захисті його цивільних прав у разі відшкодування шкоди, завданої злочинцем. Видається необхідним змінити формулювання ст. 326 КПК України в частині визначення наслідків неявки позивача в судове засідання. По-перше, шляхом зазначення про те, що таке сповіщення повинно відбуватися належним чином, тобто в порядку і спосіб, передбачений чинним кримінальним процесуальним законодавством. По-друге, наслідком першої неявки позивача має стати відкладення розгляду кримінального провадження й ужиття заходів щодо належного сповіщення позивача про час і місце наступного судового засідання. Крім того, необхідно закріпити положення про те, що сповіщення за адресою реєстрації є належним повідомленням особи, навіть якщо вона там не проживає.

Загалом видається, що відшкодування шкоди, завданої злочинцем, має стати одним із пріоритетних завдань кримінального судочинства, яке має не менше значення, аніж покарання винної в скоєнні злочину особи. Приватні інтереси потерпілого є не менш важливими, ніж публічні інтереси суспільства та держави в підтриманні порядку та досягненні цілей загальної й приватної превенції. У зв'язку з цим видається необхідним доповнити ст. 2 КПК України вказівкою на швидке, своєчасне й повне відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–13. – Ст. 88.
3. Цивільне право : [підручник] : у 2 т. / [В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бєгова та ін.] ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасько-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 2. – 2011. – 816 с.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
5. Татарін І.І. Забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / І.І. Татарін. – Львів, 2015. – 223 с.
6. Петин І.А. К вопросу определения вреда, причиненного преступлением / И.А. Петин // Российский следователь. – 2005. – № 2. – С. 23.
7. Черевко С.П. Особливості судочинства у справах про відшкодування шкоди, завданої злочинцем, в суді першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С.П. Черевко. – К., 2016. – 214 с.
8. Васильєв В.В. Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої злочинцем : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.В. Васильєв. – Х., 2016. – 232 с.
9. Федорчук Н.Б. Захист прав потерпілих від злочину в англо-американській правовій системі та кримінальному судочинстві України : [монографія] / Н.Б. Федорчук, В.Т. Нор. – К. : Правова єдність, 2009. – 192 с.